

תקציר דוח עיר עמים: "עקורים בעירם"

מדיניות ישראל במזרח ירושלים והשפעתה על השכונות הפלסטיניות הירושלמיות שמעבר לגדר הפרדה

שכונות ירושלים המזרחית שנותרו מעבר לגדר הפרדה מהוות תמונת מראה לתהליכים הכוללים בירושלים המזרחית וליחסה של מדינת ישראל אל האוכלוסייה הפלסטינית החיה בעיר. דוח עיר עמים "עקורים בעירם" סוקר את מכלול ההיבטים במדיניות ישראל כלפי תושבי מזרח ירושלים אשר הובילו למצב הנוכחי, שבו עשרות אלפי פלסטינים, תושבי העיר, נקטעו ממנה בעקבות הקמת גדר הפרדה ובד-בבד ננטשו כמעט לחלוטין על ידי רשויות המדינה והעיריה.

מאז 1967 ערערה המדיניות הישראלית על עצם הזיקה והשייכות של התושבים הפלסטינים לעיר מולדתם, ירושלים. במהלך השנים הופקעו שטחים רבים לצורך הקמת שכונות/התנחלויות או "גנים לאומיים" והוקמו מאחזים יהודיים בלב שכונות פלסטיניות. במקביל, הוטלו הגבלות קשות על תכנון, בנייה ורישום קרקעות של פלסטינים. מעמד התושבות, שהיה מלכתחילה מעמד מופחת, הפך בהחלטת בית-המשפט העליון למעמד "מופשט" היכול "לפקוע מעצמו", ובעקבות כך נעשה בו שימוש נרחב לשם עקירת אלפי תושבים פלסטינים מהעיר. הרשויות הממשלתיות והעירוניות הנהיגו מדיניות של הזנחה וקיפוח במתן שירותים ובבניית תשתיות. התקציב המיועד לשכונות הפלסטיניות עומד על כעשירית מתקציב העיריה, אף כי אוכלוסייתן מתקרבת לשיעור של כ-40% מאוכלוסיית העיר כולה. הזנחה זו, בשילוב הגורמים האחרים, הפכה את התושבים הפלסטינים של ירושלים לקולקטיב העני ביותר בישראל. עם בניית הגדר הפרדה התגבר מכבש הלחצים על תושבי מזרח ירושלים ודחק את העניים שבהם אל השכונות שהגדר ניתקה למעשה מהעיר.

גדר הפרדה שבנייתה באזור ירושלים החלה בשנת 2004 נועדה להוות מכשול ביטחוני, אך בו זמנית, שימשה להגדרת גבול פוליטי ומדיני לירושלים אשר נועד להבטיח את המשך שליטתה של ישראל על מזרח העיר וסביבותיה ואת קיומו של רוב יהודי מוצק בתוכה. לשם מטרה זו נוגסת הגדר בשטחים נוספים מהגדה המערבית ומבתרת עוד יותר את המרחב הפלסטיני בעיר ובסביבותיה. בירושלים עצמה, הגדר הפרידה מהעיר שכונות פלסטיניות שהיו חלק אינטגרלי ממנה מאז שנת 1967 ותושביהן הם ירושלמים בעלי מעמד התושבות. אזורים אלה כוללים את השכונות: כפר עקב וסמיראמיס מצפון לגדר, ודחיית א-סלאם, ראס שאדה, ראס חמיס ומחנה הפליטים שועפט ממזרח לגדר. בשכונות אלה מתגוררים כיום כרבע עד שליש מתושבי ירושלים המזרחית, אך גדר חוצצת בינם לבין עירם וכל כניסה אליה ממקום מגוריהם כרוכה בחצייה של מחסום, עם כל ההשלכות הנלוות לכך. באופן רשמי, מדובר בשטח ירושלים ובתושבים המשלמים מסים לעיריית ירושלים; באופן מעשי, מדירות העירייה והרשויות הישראליות את רגליהן משכונות אלו ומפקירות אותן לגורלן.

הכאוס השורר בשכונות שמעבר לגדר הביא לכך שכיום קשה לומר אפילו כמה תושבים מתגוררים בהן. בשני האזורים שמצפון וממזרח לגדר, חיים על פי הערכה בין 80 ל-100 אלף תושבים שהם בעלי מעמד התושבות והקשורים לעיר בקשרי לידה, קהילה, משפחה, פרנסה, וזהות אך נקרעו ממנה בפועל בעשור האחרון. תושבים אלו חיים באזור הנמצא בשליטה ואחריות מלאות של מדינת ישראל ועיריית ירושלים, אך לא זוכים כמעט לאף אחת מהזכויות והשירותים המגיעים להם - ללא שירותים ותשתיות, ללא פיקוח על תנאי המגורים, ללא מוסדות ציבוריים או שירותי חינוך ורווחה ראויים.

למרות המצב הבלתי נסבל מספר התושבים בשכונות מעבר לגדר גדל בהתמדה וזאת בשל מדיניות כפולת פנים: הערמת קשיים בלתי אפשריים על הבנייה הפלסטינית בתוך ירושלים והעלמת עין עד כדי הפקרות מוחלטת מהבניה הבלתי מוסדרת בשכונות הירושלמיות שמעבר לגדר. לכך יש להוסיף את החשש המתמיד מפני אבדן מעמד התושבות שאינו מאפשר מעבר לפרברים מרווחים יותר שאינם בתחומה המוניציפלי של העיר - אופציה שהייתה קיימת לפני שהוחל בשלילה גורפת של מעמד התושבות. בשל אפליה כפולה ומכופלת זו נאלצים עשרות אלפים מתושביה העניים של ירושלים המזרחית, שאינם יכולים להתמודד עוד עם מצוקת הדיוור והמחירים הגואים בעקבותיה בשכונות הפלסטיניות שבתוך העיר, לעקור אל השכונות המזרחיות שמוחוץ לגדר כמוצא אחרון. בשכונות אלה שהגדר ניתקה מהעיר, אך מצויות עדין בתחומה המוניציפאלי, אפשרויות דיוור זמינות יחסית וביטחון כלשהו בשימור מעמד התושבות והקשר אל העיר, נרכשים במחיר היעדר מוחלט של תשתיות ושירותים, בנייה חפזה ובלתי מתוכננת שאינה עומדת בסטנדרטים מינימליים והדרדרות נוספת בביטחון האישי ובכל תנאי החיים.

מן הדוח עולה כי נכון ל-2012 הגיע היקף התחלות הבנייה בכפר עקב-סמיראמיס בלבד ל-83% ממספר התחלות הבנייה בכל ירושלים. מחירי הדירות שם נמוכים משמעותית מבירושלים עצמה, אך למחר הנמוך יש השלכות בטיחותיות חריפות ועל פי הערכות מקצועיות במקרה של רעידת אדמה עלולים רבים מהמבנים באזור להתמוטט, רובם מבנים רבי קומות הבנויים בצפיפות גדולה ובסטנדרטים נמוכים ביותר. העלייה החדה במספר תושבי השכונות מעבר לגדר התרחשה ללא התאמה של תשתיות המים, החשמל, הניקוז

והכבישים. בנוסף להעדר מוחלט של שירותי תברואה, חינוך ורווחה, גם רשויות האכיפה והחוק נעדרות משכונות אלו. למרות מצב הכבישים העגום בשכונות מעבר לגדר, עיריית ירושלים הקציבה לשכונות אלו פחות מאלפית מסך תקציבה המיועד לכבישים. במהלך שנת 2014 נותק זרם המים בארבע השכונות שבאזור מחנה הפליטים שועפט למשך שבועות. כך הפכו השכונות שמעבר לגדר לגטו צפוף ומסוכן שעלול להפוך לאזור אסון במקרה של מפגע בטיחותי או פגעי טבע.

זאת ועוד, בכל אזור ראס חמיס/דחיית אל סאלם שבו מתגוררים כיום למעלה מ-30,000 תושבים יש בית ספר עירוני אחד ואף הוא הוקם במבנה ששימש בעבר לדיר כבשים ושכסמוך לו פעל עד לא מזמן מפעל מזהם. רוב ילדי שני האזורים מעבר הגדר נאלצים לחצות מחסום כל בוקר בדרכם לבתי הספר בירושלים. פניות התושבים, המשלמים מסים לעיריית ירושלים, אל הרשויות במקרי חירום נענות בתשובה לאקונית שהן אינן מעניקות שירותים מעבר לגדר ההפרדה. כך בכפר עקב העירייה לא שלחה את שירותי החירום שלה כשגשמים הציפו חלקים ניכרים מהשכונה והמשטרה לא התערבה כשילדים נכלאו באיומי אקדח בתוך בית ספר. כשהתושבים בכפר עקב נואשו מהביוב שזרם ברחובותיהם הם בנו בעצמם רשת ניקוז מאולתרת שגם היא אינה עומדת כיום בלחץ. בשני האזורים הצפופים שמחוץ לגדר לא קיימים שירותי חירום מקומיים ואלו אמבולנסים וכבאיות מירושלים אינם מורשים לעבור את גדר ההפרדה.

תושבי השכונות מעבר לגדר נאחזים בחיים בשכונות אלה כמפלט אחרון לחיים בירושלים אך חיים בחשש מתמיד שמאחורי מדיניות זו של הפקרה ומניעת שירותים מסתתרת כוונה פוליטית להביא לבסוף לניתוקם המוחלט מעיר מולדתם ולשלילת הכניסה אליה. מדיניות זו זכתה לשם: "הטרנספר השקט". חששם של התושבים מתחזק על ידי מהלכים שנקטה ישראל בעשור האחרון, למשל, העברת האחריות הביטחונית בכפר עקב-סמיראמיס מהמשטרה לצבא והצהרותיו של ראש העירייה, ניר ברקת, על רצונו להעביר את האחריות כולה לשכונות מעבר לגדר לידי המנהל האזרחי של הצבא. עד לרגע זה ישראל לא יזמה שינוי חוקי ומהותי במעמד הרשמי של השכונות מעבר לגדר, דבר העלול לסבך אותה בזירה הפוליטית הפנימית והבין-לאומית, אך היא ממשיכה להשתמש בהזדמנויות שיצרה הגדר, ככלי לצמצום והחלשת הנוכחות הפלסטינית בירושלים ואף לנישולה ממנה. הדוח מזהיר כי צעדים אלה עלולים להוות בלון ניסוי למהלכים נוספים, מקיפים עוד יותר, שמטרתם לקבע את המציאות הטריטוריאלית-דמוגרפית שיצרה הגדר בירושלים, ולהביא לניתוקם המלא של התושבים בשכונות שמעבר לגדר מהעיר.

המדיניות הישראלית מאז 1967 ערערה על זיקת הפלסטינים לירושלים, הצרה את רגליהם ואת קיומם הפיזי, החברתי, הכלכלי, התרבותי והפוליטי, והודפת, מאז בניית הגדר, עשרות אלפים מהעניים שבהם, שמספרם הלא ידוע הוא ביטוי לשקיפותם, להתגורר בשכונות שמעבר לגדר. תושבים אלה נעקרו מעירם - או, נכון יותר: עירם נעקרה מהם. אולם, כל עוד נמשכת שליטתה על ירושלים המזרחית, הרי שהאחריות החוקית לגורל תושבי השכונות במזרח ירושלים כולה הייתה ונותרה בידי ממשלת ישראל ורשויותיה ובהם תלויים לשם הבטחת זכויותיהם הבסיסיות והמשך קיומם בעיר מולדתם. ממשלת ישראל מחויבת על פי חוקיה שלה כמו גם על פי החוק והאמנות הבינלאומיים לשלוםם ולרווחתם של תושבי ירושלים המזרחית שבתוך ומחוץ לגדר כמו גם להבטחת סביבת קיומם וזיקותיהם כלפיה. ישראל לא תוכל להתעלם לאורך זמן מההשלכות ההומניטריות, החברתיות והפוליטיות של המציאות שיצרה הגדר בירושלים.

חיזוק תנאי החיים של החברה הפלסטינית בירושלים המזרחית כולה, הקמת ושיקום התשתיות והשירותים החסרים בתוך הגדר ומחוצה לה, הגנה מוחלטת על מעמד התושבות, הכרה במכלול הזיקות הקושרות את תושבי ירושלים הפלסטינים לעירם, ובניית המוסדות הנחוצים לשם קיומם של חיים אזרחיים בירושלים המזרחית - כל אלו הם מחובותיו הבסיסיות של השלטון הישראלי כלפי התושבים שהוא סיפח לתחמו, כל עוד נמשכת שליטתו עליהם.

ברמה המדינית, מילוי חובות אלה מהווה תנאי הכרחי להסדר עתידי, מצד אחד, והכרח קיומי אם התהליך המדיני לא יתחדש במהרה או לא יניב תוצאות. אם ישראל לא תפעל בנחישות בכיוון זה, היא תתקרב במהירות לאסון הומניטרי המתרחש בחסותה ולמציאות שהיא, כדבריו של השופט לוי: "משמרת את הדמוקרטיה בקליפתה מבלי להותיר שריד מתוכנה."¹

1 פסקה 29 לפסק-דינו של השופט לוי בדעת המיעוט, בג"צ 11.1.12, 07/466. מובאת בתוך: מנחם הופנונג: ישראל - בטחון המדינה מול שלטון החוק, 1991, עמ' 105.